

www.lsealumni.gr

Ομάδα Σκέψης: Πολιτική & Κοινωνία

Think Tank Ελληνικού Συλλόγου Αποφοίτων του
London School of Economics and Political Science

Ά κύκλος κειμένων
2013

THE HELLENIC ALUMNI
ASSOCIATION OF THE LONDON
SCHOOL OF ECONOMICS AND
POLITICAL SCIENCE ■

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ομάδα Σκέψης: Πολιτική & Κοινωνία

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ & ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΝ ΤΩ ΜΕΣΩ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ»

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Δαμάσκου Άννα
Μαθιουδάκης Δημήτρης
Μανώλης Γιάννης
Παπαδοπούλου Σούμι
Σαμαρά Κωνσταντίνα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δαμάσκου Άννα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 02 Εισαγωγή
- 05 Χαιρετισμός – Χρήστος Χατζηεμμανουήλ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς, επισκέπτης καθηγητής London School of Economics
- 06 Περίληψη
- 08 Και ύστερα ήρθε η κρίση...
- 09 Το χρονικό μιας προαναγγελθείσας κρίσης
- 12 Υπάρχει διέξοδος από την κρίση;
- 14 Ποιες είναι οι προοπτικές της Ελλάδας;
- 16 Ρήξη – Αναθεώρηση – Συνεργασία
- 17 Βιβλιογραφία

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Για την ελληνική κοινωνία, η οικονομική κρίση, όσο επώδυνη και καταστροφική και αν είναι, ενέχει κι ένα μεγάλο αγαθό: την βγάζει από τον αυτάρεσκο λήθαργό της, κλονίζει τις μέχρι πρότινος ακράδαντες, αλλά ελάχιστα βάσιμες, αντιλήψεις της για τα οικονομικά και πολιτικά πράγματα, την φέρνει πρόσωπο με πρόσωπο με ορισμένες πικρές αλήθειες, η αναγνώριση των οποίων συμβάλλει στην ωρίμανσή της - για να μην πούμε: στην ενηλικίωσή της.

Προσωπικά, δεν πιστεύω ότι τα αίτια της κρίσης ήταν πρωτίστως πολιτικά και αξιακά. Η ελληνική κρίση αποτελεί, εν τέλει, σύμπτωμα μιας πολύ ευρύτερης κρίσης του διεθνούς και ευρωπαϊκού χρηματοοικονομικού συστήματος, αλλά και απόρροια των διαρθρωτικών ανισορροπιών που προκάλεσε η υπό συγκεκριμένους όρους οικοδόμηση και λειτουργία της Ευρωζώνης. Εν τούτοις, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι παθογένειες του ελληνικού δημόσιου βίου, που αντανακλούν την ιδιαίτερη πολιτική οικονομία της κοινωνίας μας, έφεραν τη χώρα συνολικώς σε εξαιρετικά ευάλωτη θέση και εξακολουθούν ακόμη και σήμερα να παρακλύδουν την προσαρμογή της στα νέα δεδομένα.

Στις σελίδες που ακολουθούν, η ομάδα σκέψης για την πολιτική και την κοινωνία του Ελληνικού Συλλόγου Αποφοίτων του LSE αναμετράται με μια σειρά ερωτημάτων κεντρικής σημασίας για την κατανόηση του πώς φθάσαμε στην κρίση, αλλά και για τον τρόπο εξόδου από αυτήν και γενικότερης ανάταξης του συλλογικού μας βίου. Με το κείμενό της, η ομάδα σκέψης αναδεικνύει την έλλειψη κοινωνικού κεφαλαίου και τον χαμηλό βαθμό εμπιστοσύνης που χαρακτηρίζει τις σχέσεις των πολιτών με το κράτος, αλλά και μεταξύ τους, ως βασικούς λόγους της γενικής προβληματικότητας που χαρακτηρίζει την θεσμική και κοινωνική μας κατάσταση. Θέτει ορισμένες προτεραιότητες σε σχέση με την αναγκαία αναμόρφωση των δημόσιων θεσμών. Και, παρ' ότι αναγνωρίζει ότι η έξοδος από την κρίση εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από επιλογές και αποφάσεις που θα ληφθούν σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, δηλαδή, εκτός ελληνικού ελέγχου, δεν παύει να τονίζει την σημασία της εσωτερικής κινητοποίησης και δράσης, όχι μόνον επειδή οι συνθήκες για αποκατάσταση των δημοσιονομικών και οικονομικών λειτουργιών πρέπει να δημιουργηθούν και σε εγχώριο επίπεδο, αλλά και επειδή είναι αναγκαίο να αποκατασταθεί η κοινωνική συνοχή, την οποία η μακρά και βαθύτατη ύφεση έχει υπονομεύσει.

Δεν είναι απαραίτητο να προσυπογράψει κανείς τις ειδικότερες προτεραιότητες και προτάσεις της ομάδας σκέψης ως προς τις απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις και θεσμικές αλλαγές, προκειμένου να αναγνωρίσει ότι υπό τις παρούσες συνθήκες καθίσταται όντως επιτακτική η δραστική ανανέωση των κανόνων, αλλά και των άτυπων πρακτικών του κοινού μας βίου. Από αυτή την άποψη, είναι καίριας σημασίας η αναγνώριση της ευθύνης και του ρόλου των πολιτών. Πέραν του να συνεισφέρει σε έναν αναγκαίο διάλογο δια της καταθέσεως συγκροτημένων επιχειρημάτων και θέσεων, η ομάδα σκέψης προσφέρει, συνεπώς, μείζονα υπηρεσία και επειδή αρνείται να αντιμετωπίσει τους πολίτες ως ετεροκαθοριζόμενα βρέφη. Επισημαίνοντας την διαχρονικώς αμφίδρομη σχέση πολιτικού συστήματος και κοινωνικών ομάδων, αρνούμενη να κηρύξει αθώα την κοινωνία για τα όσα συνέβησαν μέχρι τώρα ή να απαλλάξει εκ προοιμίου τους πολίτες από την ευθύνη για τις σημερινές στάσεις τους ή την ενδεχόμενη αδράνειά τους, η ομάδα σκέψης αναδεικνύει εμπράκτως την δυνατότητα, αλλά και την ευθύνη, για αυτοκαθορισμό μιας κοινωνίας, που υπερβολικά συχνά κλαίγεται ότι η ανεξαρτησία της δεν γίνεται σεβαστή από τους άλλους, παρ' ότι η ίδια αποφεύγει επιμελώς να την ασκήσει υπεύθυνα σε όποιο μέτρο της είναι εφικτό.

Χρήστος Χατζηεμμανουήλ,
Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς,
Επισκέπτης Καθηγητής London School of Economics

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Φταίνει οι πολίτες για τους πολιτικούς τους ή οι πολιτικοί για τους πολίτες τους;

Υπάρχει ελπίδα για την πρόοδο και την ανάπτυξη της Ελλάδας;

Οι συγγραφείς, μέλη του Ελληνικού Συλλόγου Αποφοίτων του London School of Economics & Political Science, με το παρόν πόνημα, επιχειρούν να απαντήσουν στα παραπάνω ερωτήματα που, εν τω μέσω της οικονομικής κρίσης της χώρας, προκύπτουν αβίαστα.

Οι συγγραφείς συμφωνούν ότι τα αίτια που οδήγησαν την Ελλάδα στο χείλος της καταστροφής δεν ήταν μόνο οικονομικά και επιχειρούν να σκιαγραφήσουν τις συνέπειες της κρίσης στη σημερινή πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας. Παράλληλα, διερωτώνται αν η οικονομική κρίση έχει ήδη ταρακουνήσει αρκετά την κοινωνία, ώστε να πάρει τα μαθήματά της και να βελτιώσει τις μελλοντικές προοπτικές της, ενώ, τέλος, αποτολμούν και την πρόταση λύσεων, προκειμένου να εξέλθει η χώρα από το αδιέξοδο.

Με αφορμή την παρούσα οικονομική κρίση που βιώνει η ελληνική κοινωνία, η μεγάλη πλειονότητα των αναλυτών επικεντρώνεται κυρίως στο πεδίο της οικονομίας και ιδιαίτερα στους εξωγενείς παράγοντες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τόσο το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, όσο και το ευρωπαϊκό πλαίσιο διακυβέρνησης, στο οποίο μετέχει και η Ελλάδα, βρίσκονται τα τελευταία χρόνια αντιμέτωπα με μία πρωτοφανή κρίση. Ωστόσο, στην ελληνική περίπτωση τα βαθύτερα αίτια είναι εσωτερικά. Τουτέστιν, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική αβεβαιότητα δεν είναι η γενεσιουργός αιτία της ελληνικής κρίσης, αλλά ο καθοριστικός παράγοντας που έβγαλε όλες τις παθογένειες της ελληνικής ιδιαιτερότητας στην επιφάνεια.

Η ελληνική κρίση είναι πρωτίστως πολιτική, θεσμική, κοινωνική, αξιακή και έπειτα οικονομική. Δεν μπορεί, δηλαδή, να προσεγγιστεί και να αναλυθεί μόνο με αμιγώς οικονομικούς όρους. Πώς έφτασε όμως η Ελλάδα σε αυτή την τραγική κατάσταση; Την οδήγησαν εκεί οι πολίτες της με λανθασμένες επιλογές τους; Οδηγήθηκε εκεί από το διεφθαρμένο πολιτικό προσωπικό της; Έφταιξε κάτι άλλο; Και τα δυο μαζί; Εν τέλει, έχοντας φτάσει στο χείλος του γκρεμού, υπάρχει πλέον ελπίδα για ένα φωτεινότερο μέλλον, για την πρόοδο και την ανάπτυξη της χώρας;

Η ανάλυση μας είναι πολυπαραγοντική και λαμβάνει υπόψη ότι οι διάφοροι πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί παίχτες επηρεάζονται από, και δρουν σε, μία ατροφική κοινωνία πολιτών, σε ένα καθεστώς εκτεταμένης ανομίας, σε μία κοινότητα που χαρακτηρίζεται από έλλειμμα εμπιστοσύνης προς θεσμούς και δρώντες. Μεταβλητές όπως το περιορισμένο κοινωνικό κεφάλαιο και ο χαμηλός βαθμός εμπιστοσύνης κυριαρχούν στην πολιτική μας κουλτούρα και είναι σημαντικά αναλυτικά εργαλεία που εξηγούν την αποτυχία μας. Το κοινωνικό κεφάλαιο σχετίζεται με και εξαρτάται από τις κοινωνικές νόρμες, την κοινωνική εμπιστοσύνη και τα κοινωνικά δίκτυα.

Οι κοινωνικές νόρμες ορίζουν τι είναι σωστό και τι λάθος σε μία κοινωνία (Anderson, 2006). Αποτελούν καθοριστικό αποτρεπτικό ή επιτρεπτικό παράγοντα για τις πράξεις μας και το γενικότερο αυτοπροσδιορισμό μας. Για παράδειγμα, το ποσοστό παραβίασης του ερυθρού σηματοδότη, η συμμετοχή των πολιτών στην ανακύκλωση, το αίσθημα ευθύνης απέναντι στην κοινότητα, το κατά πόσο ο νόμος πρέπει να εφαρμόζεται ή να ακυρώνεται στην πράξη, το κατά πόσο η φοροδιαφυγή αποτελεί πράξη αντίστασης ή υπαρπαγή πόρων από την κοινωνία, όλα αυτά διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία. Είναι γενικά αποδεκτό ότι κοινωνίες με υψηλό βαθμό κοινωνικού κεφαλαίου, όπως η Γερμανία, η Νορβηγία κτλ, είναι περισσότερο αποτελεσματικές από κοινωνίες με περιορισμένο κοινωνικό κεφάλαιο, όπως είναι η ελληνική. Και αυτό, κυρίως, γιατί το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί τη συγκολλητική ουσία της αυθόρμητης κοινωνικότητας, της συνεργατικής κουλτούρας για την επίλυση προβλημάτων, της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, του σεβασμού στο δημόσιο αγαθό και της τήρησης των «κανόνων του παιχνιδιού». Κοινωνίες που δεν συνεργάζονται οικειοθελώς για την επίλυση των προβλημάτων, αναγκάζονται να το πράξουν κατόπιν της «εκ των άνω» επιβολής. Κάτι που αυξάνει το κόστος, λόγω της υιοθέτησης περισσότερων κρατικών μηχανισμών για την υλοποίηση και παρακολούθηση των κανόνων.

Το σημαντικότερο ερώτημα, ωστόσο, που πρέπει να τεθεί, αφορά τις πιθανές λύσεις του προβλήματος. Οι λογικές λύσεις είναι δυο: εάν το αποτέλεσμα ενός «παιχνιδιού» δεν είναι το επιθυμητό, τότε, είτε πρέπει να αλλάξεις τους κανόνες, είτε πρέπει να αλλάξεις τους παίχτες – ή ενδεχομένως και τους δυο...

Είναι γεγονός πως η παρούσα κρίση δεν είναι ούτε βραχύβια, ούτε περιστασιακή. Ήρθε για να διαταράξει τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις, το πολιτικό σύστημα και τις συνήθειες, τις θεσμικές δομές και τις εμπεδωμένες αξίες της κοινωνίας μας. Οι μελλοντικές προοπτικές της Ελλάδας θα εξαρτηθούν από την ικανότητα των πολιτών να εντοπίσουν τα βαθύτερα αίτια της κρίσης και να αλλάξουν τα δεδομένα του κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου. Δηλαδή, κοινωνία και οικονομικο-πολιτική ελίτ να προχωρήσουν σε μία γενναία αυτοκριτική, να συνειδητοποιήσουν τις ευθύνες τους, να σκεφτούν που ακριβώς βρισκόμαστε, ποιες είναι οι συνέπειές της κρίσης, που θέλουμε να πάμε και, κυρίως, τι πρέπει να κάνουμε για να φτάσουμε στο στόχο μας.

Το ερώτημα «ευθύνονται οι πολίτες για τους πολιτικούς ή οι πολιτικοί για τους πολίτες» είναι στην πραγματικότητα αποπροσανατολιστικό από την ουσία των πραγμάτων που είναι «το όλον». Στη δημοκρατία, οι πολιτικοί είναι εξ' ορισμού καθρέφτης της κοινωνίας και το αντίθετο. Αυτή είναι η ουσία της σχέσης εκπροσώπησης που αποτελεί τη βάση ενός δημοκρατικού συστήματος και το χαρακτηριστικό που την διαφοροποιεί από άλλου είδους καθεστώτα. Εάν θεωρήσουμε ότι σε αυτήν τη σχέση παρεμβαίνουν αθέμιτοι παράγοντες που αλλοιώνουν τη λαϊκή βούληση, τότε αυτοί οι παράγοντες πρέπει να απομονωθούν και να αντιμετωπιστούν. Ωστόσο, ούτε αυτή η διαδικασία μπορεί να έρθει εις πέρας δίχως να εδραιωθεί η επ' αυτού πεποίθηση στους πολίτες και να διεκδικηθεί η υλοποίησή της. Σε μια δημοκρατία, η πολιτική δεν κρίνεται μόνο κάθε τέσσερα χρόνια, όπου οι πολίτες καλούνται απλά να απορρίψουν ή να επικυρώσουν προεκλογικά προγράμματα, αλλά καθημερινά μέσα από ένα σύνθετο σύστημα κοινωνικών και πολιτικών αλληλεπιδράσεων, όπου ρόλο έχουν, μεταξύ άλλων, τα άτομα, οι συλλογικότητες και οι θεσμοί του κράτους.

Υπάρχει ελπίδα για την πρόοδο και την ανάπτυξη της Ελλάδας. Τίποτα, ωστόσο, δεν πρόκειται να συμβεί εάν δεν απεγκλωβιστούν κοινωνικές δυνάμεις και δεν κινητοποιηθεί το αξιόμαχο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας και δεν διεκδικήσει ριζικές αλλαγές στο πολιτικό μας σύστημα και στη στρεβλά διαμορφωμένη σχέση κράτους -πολίτη, που προσδιορίζει πάμπολλες εκφάνσεις της σημερινής κρίσης. Αιώνες πριν, ο Αριστοτέλης διατύπωσε την αναγκαία και ικανή συνθήκη με τον πλέον εύγλωττο τρόπο: *«Για να μπορέσει να συγκροτηθεί πολιτικά μια κοινωνία, θα πρέπει να στηρίζει τις βάσεις της στον ενάρετο βίο, τόσο των πολιτών όσο και των ηγετών.»*

ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΑ ΗΡΘΕ Η ΚΡΙΣΗ...

Με αφορμή την παρούσα οικονομική κρίση που βιώνει η ελληνική κοινωνία, η μεγάλη πλειονότητα των εγχώριων αναλυτών και δημοσιολόγων επικεντρώνονται κυρίως στο πεδίο της οικονομίας και ιδιαίτερα στους εξωγενείς παράγοντες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τόσο το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, όσο και το ευρωπαϊκό πλαίσιο διακυβέρνησης, στο οποίο μετέχει και η Ελλάδα, βρίσκονται τα τελευταία χρόνια αντιμέτωπα με μία πρωτοφανή κρίση. Ωστόσο, στην ελληνική περίπτωση τα βαθύτερα αίτια είναι εσωτερικά. Τουτέστιν, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική αβεβαιότητα δεν είναι η γενεσιουργός αιτία της ελληνικής κρίσης, αλλά ο καθοριστικός παράγοντας που έβγαλε όλες τις παθογένειες της ελληνικής ιδιαιτερότητας στην επιφάνεια.

Η ελληνική κρίση είναι πρωτίστως πολιτική, θεσμική, κοινωνική, αξιακή και έπειτα οικονομική. Δεν μπορεί, δηλαδή, να προσεγγιστεί και να αναλυθεί μόνο με αμιγώς οικονομικούς όρους. Το γεγονός ότι τα προγράμματα διάσωσης στηρίχτηκαν αποκλειστικά σε δημοσιονομικές και οικονομικές μεταβλητές μας επιτρέπει να αντλήσουμε δύο χρήσιμες παρατηρήσεις:

- 1) οι χώρες που εφαρμόζουν παρόμοια προγράμματα διάσωσης παρουσιάζουν καλύτερες επιδόσεις από την Ελλάδα (βλ. Ιρλανδία, Πορτογαλία),
- 2) όλες οι έως τώρα προβλέψεις για την Ελλάδα έπεσαν έξω.

Πώς έφτασε όμως η Ελλάδα στην πολιτική, θεσμική, κοινωνική και αξιακή κρίση;

Την οδήγησαν εκεί οι πολίτες της με λανθασμένες επιλογές τους;

Οδηγήθηκε εκεί από το διεφθαρμένο πολιτικό προσωπικό της;

Έφταιξε κάτι άλλο;

Και τα δυο μαζί;

Εν τέλει, έχοντας φτάσει στο χείλος του γκρεμού, υπάρχει πλέον ελπίδα για ένα φωτεινότερο μέλλον - για την πρόοδο και την ανάπτυξη της χώρας;

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΙΑΣ ΠΡΟΑΝΑΓΓΕΛΘΕΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μεταβλητές όπως το περιορισμένο κοινωνικό κεφάλαιο και ο χαμηλός βαθμός εμπιστοσύνης κυριαρχούν στην πολιτική κουλτούρα μας και αποτελούν σημαντικά αναλυτικά εργαλεία για την ερμηνεία της κοινωνικής αποτυχίας μας. Το κοινωνικό κεφάλαιο σχετίζεται με τις κοινωνικές νόρμες, την κοινωνική εμπιστοσύνη και τα κοινωνικά δίκτυα (Putnam R., Leonard, R. & Nanetti, R.Y., 1993).

Οι κοινωνικές νόρμες ορίζουν τι είναι σωστό και τι λάθος σε μία κοινωνία (Anderson J.E., 2006). Αποτελούν καθοριστικό αποτρεπτικό ή επιτρεπτικό παράγοντα για τις πράξεις μας και το γενικότερο αυτοπροσδιορισμό μας σε μια κοινωνία. Οι διακυμάνσεις του κοινωνικού κεφαλαίου εξαρτώνται και από το βαθμό της κοινωνικής εμπιστοσύνης – ο όρος αναφέρεται στην εμπιστοσύνη ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας (Uslaner E.M. and Conley R.S., 2003). Τα κοινωνικά δίκτυα είναι επίσημες και ανεπίσημες διασυνδέσεις σε μία κοινότητα και συμπεριλαμβάνονται σε πολλές μελέτες για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου (Coleman J.S., 1990).

Για παράδειγμα, το ποσοστό παραβίασης του ερυθρού σηματοδότη σε έναν άδειο δρόμο διαφέρει στην Ελλάδα σε σύγκριση με τη Σουηδία, χώρα με σημαντικό κοινωνικό κεφάλαιο. Όπως διαφέρει και η συμμετοχή των πολιτών στην ανακύκλωση, το αίσθημα ευθύνης απέναντι στην κοινότητα, το κατά πόσο ο νόμος πρέπει να εφαρμόζεται ή να ακυρώνεται στην πράξη, το κατά πόσο η φοροδιαφυγή αποτελεί «πράξη αντίστασης» ή υπαρπαγή πόρων από την κοινωνία.

Ο Francis Fukuyama έχει αποδείξει γιατί η εμπιστοσύνη αποτελεί κοινωνική αρετή, καθώς και το πώς αυτή μπορεί να καθορίσει την ευημερία ή την αποτυχία μίας κοινωνίας (Fukuyama F., 1996). Τα χαρακτηριστικά μίας κοινωνίας δεν μπορούν να μην επηρεάσουν την οικονομική ζωή της. Το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να είναι το ίδιο σημαντικό με το φυσικό κεφάλαιο και μόνο οι κοινωνίες με υψηλό βαθμό κοινωνικής εμπιστοσύνης μπορούν να ευημερήσουν και να ανταγωνιστούν με προοπτικές στο νέο παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στην Ελλάδα έχουμε μία αδύναμη κοινωνία πολιτών, με περιορισμένο κοινωνικό κεφάλαιο, έλλειψη εμπιστοσύνης και αμοιβαία καχυποψία. Το έλλειμμα εμπιστοσύνης είναι ορατό στο ευρύτερο φάσμα της ελληνικής κοινωνίας. Κυριαρχεί στις σχέσεις πολιτικού-διοικητικού συστήματος, κράτους – πολίτη, κεντρικής – τοπικής διοίκησης, αγοράς – κοινωνίας. Η διάγνωση της παραπάνω παθογένειας γεννά δύο κύρια ερωτήματα:

- 1) Που οφείλεται ο χαμηλός βαθμός εμπιστοσύνης;
- 2) Υπάρχει περίπτωση να αποκαταστήσουμε αυτή την παθογένεια;

Η εμπιστοσύνη καθορίζεται κυρίως από την αξιοπιστία των θεσμών και των δρώντων. Στο μνημειώδες έργο τους «Γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη» οι Acemoglu και Robinson υποστηρίζουν ότι το θεσμικό πλαίσιο είναι ο καθοριστικός παράγοντας επιτυχίας ή αποτυχίας ενός κράτους (Acemoglu D. and Robinson A., 2012). Με τον όρο θεσμοί οι συγγραφείς αναφέρονται της «κανόνες του παιχνιδιού» που καθορίζουν τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, της αγοράς, της εκπαίδευσης, της δικαιοσύνης, της ευρύτερους περιορισμούς ή τα κίνητρα που δίδονται της δρώντες.

Εξετάζοντας την ελληνική περίπτωση από την ίδρυση του σύγχρονου ελλαδικού Κράτους έως και σήμερα, δεν χωρεί αμφιβολία ότι η δυσλειτουργία των θεσμών εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την αποτυχία της.

Παρά το γεγονός ότι από την ίδρυση του ελληνικού κράτους επιχειρήθηκε να εισαχθούν σύγχρονοι και φιλελεύθεροι θεσμοί, ουσιαστικά αυτή η προσπάθεια ποτέ δεν μπόρεσε να βρει πρόσφορο έδαφος στην Ελλάδα. Κύριοι υπαίτιοι γι αυτό ήταν, σε μεγάλο βαθμό, και οι πολιτικές, οικονομικές και πνευματικές ηγεσίες της χώρας.

Ο Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής Νικηφόρος Διαμαντούρος (Diamentouros N., 1994) έχει υπογραμμίσει αυτή τη διαχρονική μάχη από τη δεκαετία του 1820 ανάμεσα στους «εσχυροχρονιστές» και τους υπερασπιστές της «αναχρονιστικής κουλτούρας». Παρά την είσοδο της χώρας στους ευρωπαϊκούς θεσμούς, η φιλοευρωπαϊκή πτέρυγα ποτέ δεν μπόρεσε ουσιαστικά να κυριαρχήσει στην ελληνική κοινωνία και να επιβάλει τη φιλελεύθερη – εσχυροχρονιστική ατζέντα της. Έτσι, οι μεταρρυθμίσεις στους θεσμούς, στο κράτος και στην οικονομία προσεγγίζονται ως επιδρομή επί των ιερών και δικαίων της ελληνικής κοινωνίας. Ακόμη και όταν κάποιες

μεταρρυθμίσεις προχώρησαν, αυτές δεν έγιναν αποδεκτές με ιδιαίτερη θέρμη από την ελληνική κοινωνία. Προσεγγίστηκαν περισσότερο ως αναγκαίο κακό, επιβαλλόμενο από τους Ευρωπαίους, και όχι ως εσωτερική αναγκαιότητα. Τουτέστιν, η αμυντική στάση κυριάρχησε της ενεργητικής, με αποτέλεσμα σημαντικές μεταρρυθμιστικές προσπάθειες να μετριαστούν ή να ακυρωθούν κατά το στάδιο υλοποίησής τους. Ενώ σε αρκετές περιπτώσεις υπήρξε πρόβλημα στον τρόπο εφαρμογής ή/και στον τρόπο επικοινωνίας τους.

Στο μυαλό του μέσου Έλληνα ο κύριος υπαίτιος είναι σχεδόν πάντα ένας: το Κράτος. Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι η σχέση αγάπης-μίσους μεταξύ των Ελλήνων και κράτους είναι ιδιαιτέρως ιδιόζουσα. Για τους περισσότερους το κράτος στέκεται απέναντι στα θέλω και τις ανάγκες τους, ψυχρό και ξένο, δυσλειτουργικό και σε πολλές περιπτώσεις διεφθαρμένο. Σχεδόν όμως τίποτα δεν θέλησε ο Έλληνας περισσότερο, τα τελευταία χρόνια, από το να γίνει και αυτός μέρος του δημόσιου τομέα και να ονομάζει αυτό εργοδότη του.

Οι φιλόσοφοι του κοινωνικού συμβολαίου (Curley, E., 1994 & Ashcraft, R., 1987) μας διδάσκουν ότι το κράτος είναι δημιούργημα των ανθρώπων, προϊόν της δικής τους ανάγκης για ασφάλεια και ευημερία. Συγκεκριμένα, οι προγονοί μας, ζώντας σε υποτυπώδεις ομάδες, κατάλαβαν ότι ήταν απαραίτητο να παραδώσουν τις φυσικές ελευθερίες που απολάμβαναν ως μονάδες προς χάριν κοινωνικών αγαθών. Οι σχέσεις πολιτών-κράτους γεννήθηκαν υπό καθεστώς αναγκαιότητας για να συνεχισθούν υπό όρους συνεργασίας. Τι έχει αλλάξει από εκείνη την μακρινή εποχή; Ουσιαστικά η ύπαρξη του σύγχρονου κράτους βασίζεται ακριβώς στα ίδια θεμέλια. Οι σύγχρονοι πολίτες καλούνται να απαρνηθούν κάποιες από τις προσωπικές τους ελευθερίες και ένα ποσοστό των εσόδων τους, ώστε το κράτος να μπορεί να μετατρέψει αυτές τις εισφορές σε κοινωνικές παροχές. Εάν όμως η λογική έχει παραμείνει η ίδια, οι σχέσεις συνεργασίας έχουν προ πολλού αρθεί.

Αμελητέα δεν είναι, βέβαια, και η ευθύνη του πολιτικού συστήματος της χώρας. Τόσο γιατί δεν επέδειξε την απαραίτητη πολιτική βούληση για την προώθηση των αλλαγών, όσο και γιατί με τη συμπεριφορά του εκπαίδευσε και οδήγησε την κοινωνία προς μία λανθασμένη κατεύθυνση. Δεν μπορείς να ζητάς από το κοινωνικό σύνολο να σεβαστεί τους κανόνες, όταν εσύ που νομοθετείς τους παραβιάζεις πρώτος, καθώς, εκτός από την αξιοπιστία των θεσμών, σημαντικό ρόλο παίζει και η αξιοπιστία εκείνων που τους καθορίζουν. Η δε αξιοπιστία είναι ένα κεφάλαιο που δύσκολα οικοδομείται και εύκολα εξανεμίζεται. Όταν για πολλά χρόνια έχουν αποδειχτεί αναξιόπιστοι, δύσκολα θα πείσουν τους πολίτες ότι πλέον έχουν αλλάξει.

Πολλά μπορούν να ειπωθούν ως προς το ποιός φταίει. Το διεφθαρμένο κράτος; Οι διεφθαρμένοι πολίτες; Οι πολίτες που ψηφίζουν και εκλέγουν διεφθαρμένους ιθύνοντες; Οι ιθύνοντες που ανέχονται και δεν τιμωρούν αρκετά τους διεφθαρμένους πολίτες; Πολύς λόγος γίνεται επί καθημερινής βάσης περί των σφαλμάτων και τις δυσλειτουργίες του δημόσιου τομέα, και, ως εκ τούτου, θα ήταν ιδιαιτέρως επικοδομητικό να κάναμε και την δική μας αυτοκριτική ως πολίτες. Ποια είναι όμως τα βαθύτερα αίτια αυτής της νοοτροπίας και ποια τα περιθώρια αλλαγής; Κατά την μετάβαση από τον Homo Sapiens στον Homo Economicus (Binmore K., 2009) τα φυσικά ένστικτα αντικαταστάθηκαν από την οικονομική λογική. Ο Homo Economicus όπως μας πληροφορεί η σύγχρονη οικονομική θεωρία δεν είναι κάποιο μυθικό τέρας. Είναι ένας τύπος ανθρώπου που νοιάζεται για την οικογένειά του, για τις κοινωνικές του σχέσεις, για την εργασία του, είναι όμως επίσης και ένας τύπος ανθρώπου που όποτε του δίνεται η δυνατότητα προσπαθεί να μεγιστοποιήσει το προσδοκώμενο κέρδος του. Βλέποντας την σημερινή κοινωνία, πάντα υπό το πρίσμα της οικονομικής θεωρίας, παρατηρούμε ότι κάθε φορά που οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν ένα παιχνίδι παίζεται, ένα παιχνίδι συνεργασίας ή ανταγωνισμού κατά το οποίο ο κάθε παίκτης αγωνίζεται, όπως προειπώθηκε, για να μεγιστοποιήσει το κέρδος του - όχι κατ' ανάγκη πάντα οικονομικής φύσης. Με τον ίδιο τρόπο καλούμαστε να φανταστούμε και την σχέση πολιτών και κράτους. Το παιχνίδι που παίζεται είναι θεωρητικά τουλάχιστον παιχνίδι συνεργασίας. Εάν και οι δύο πλευρές επιλέξουν να συνεργαστούν, τότε μακροπρόθεσμα θα βγούν κερδισμένοι όχι μόνο και οι δύο αλλά ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο. Δυστυχώς όμως το αποτέλεσμα δεν είναι το επιθυμητό. Εξαιτίας της έλλειψης εμπιστοσύνης, ο παίκτης-πολίτης, αβέβαιος για το πώς θα πράξει το κράτος, επιλέγει πολλές φορές τον δρόμο που θα του επιφέρει σίγουρο κέρδος στο εγγύς μέλλον. Η συνεργασία αίρεται, το κράτος επιβαρύνει περισσότερο τους λοιπούς παίκτες-πολίτες, ώστε να βρει τα απαραίτητα για την παροχή κοινωνικών αγαθών έσοδα, η εμπιστοσύνη μεταξύ του κράτους και των πολιτών καθίσταται ολοένα και πιο δύσκολη.

Η ιστορικά αποτυχημένη θεσμική εξέλιξη αποτελεί, λοιπόν, την κύρια γενεσιουργό αίτια της δυσλειτουργίας και της αποτυχίας μας. Το πελατειακό κράτος, η κομματοκρατία, η αδύναμη κοινωνία πολιτών, το περιορισμένο κοινωνικό κεφάλαιο και η έλλειψη εμπιστοσύνης αποτελούν βασικές μεταβλητές της ελληνικής κρίσης.

Ωστόσο, παρά το αρχικό σοκ που έφερε η δημοσιονομική προσαρμογή, η ελληνική κοινωνία δείχνει τεράστια αποθέματα αντοχής και σημάδια ωρίμανσης. Η «βίαιη προσαρμογή» οδηγεί ίσως αθόρυβα και στη «βίαιη ωριμότητα» της ελληνικής κοινωνίας. Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική κοινωνία συμπεριφέρεται στην περίοδο της κρίσης πολύ πιο ώριμα από τις ηγεσίες της. Γιατί αλήθεια πόσο πιο ώριμα από την ελληνική θα είχαν συμπεριφερθεί άλλες κοινωνίες με ανεργία στα ύψη, και ειδικά στους νέους πάνω από 50%, με μεγάλη συρρίκνωση του εισοδήματος και με ραγδαία αύξηση φόρων;

Στην πλειονότητα των πολιτών επικρατεί ενδεχομένως ένα κρυφό αίσθημα συνενοχής. Με άλλα λόγια, ο ελληνικός λαός έχει ίσως αποδεχθεί την πραγματικότητα, ότι δηλαδή όλοι έχουμε ευθύνες για εδώ που φτάσαμε. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι όλοι έχουμε το ίδιο μερίδιο ευθυνών ή ότι όλοι ευνοήθηκαν εξίσου από το συγκεκριμένο αναχρονιστικό σύστημα. Σηματοδοτεί απλά ότι η πλειονότητα έχει αντιληφθεί τι πήγε στραβά και τι πρέπει να αλλάξει. Κατανοεί ότι δεν αρκεί να αλλάζουμε απλώς πρόσωπα ή/και κόμματα για να έχουμε καλύτερη διακυβέρνηση, πρέπει να προχωρήσουμε σε μία ριζική μεταρρύθμιση των θεσμών. Κατανοεί, επίσης, ότι αυτή η ριζική αλλαγή δεν θα έλθει ως μάνα εξ' ουρανού, αλλά θα προκύψει από τη βούληση των πολιτών. Αντιλαμβάνεται ότι ακόμη και αν οι αλλαγές προχωρήσουν, δεν θα έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα εάν δεν αλλάξουμε αντιλήψεις και δεν τις στηρίξουμε στην πράξη.

Οι υποστηρικτές της σχολής του "ιστορικού θεσμισμού" (Hall P. and Taylor R., 1996) υπογραμμίζουν ότι οι θεσμοί ενός κράτους, μπορεί να αλλάξουν ριζικά εξαιτίας μίας «κρίσιμης σύμπτωσης» (critical juncture). Ίσως, λοιπόν, η κρίση που βιώνει η χώρα μας να αποτελεί την «κρίσιμη σύμπτωση», προκειμένου να προχωρήσουμε σε αυτές τις αλλαγές που δεν μπορέσαμε να κάνουμε για σχεδόν δύο αιώνες.

ΥΠΑΡΧΕΙ ΔΙΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ;

Το σημαντικότερο ερώτημα που πρέπει να τεθεί αυτή την στιγμή αφορά τις πιθανές λύσεις του προβλήματος. Οι λογικές λύσεις είναι δυο: εάν το αποτέλεσμα ενός «παιχνιδιού» δεν είναι το επιθυμητό, τότε, είτε πρέπει να αλλάξεις τους κανόνες, είτε πρέπει να αλλάξεις τους παίκτες – ή ενδεχομένως και τους δυο.

Στην τρέχουσα πολιτική και κοινωνική κατάσταση μοναδική προοπτική διεξόδου από την κρίση είναι ο σχεδιασμός και υλοποίηση τολμηρών παρεμβάσεων με στόχο την ενδυνάμωση του κοινωνικού κεφαλαίου και τη δημιουργία ευσυνείδητων πολιτών και πολιτικών.

Ολοένα και περισσότεροι πολίτες βρίσκονται σε δίλημμα σχετικά με την εφαρμογή ή μη νόμων που αντικειμενικά δεν είναι δίκαιοι ως προς τον τρόπο που έχουν σχεδιαστεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επιβολή του ειδικού τέλους ακινήτων το οποίο αρκετοί πολίτες δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να πληρώσουν, ενώ υπάρχουν πολίτες με τεράστια ακίνητη περιουσία οι οποίοι θα μπορούσαν αναλογικά να συνεισφέρουν πολύ περισσότερο από ότι προβλέπει ο νόμος.

Σύμφωνα με πρεσβευτές της θεωρίας της πολιτικής ανυπακοής (civil disobedience), η «μη τήρηση άδικων νόμων αποτελεί ηθικό χρέος» (Martin Luther King) και «εφόσον οι μηχανισμοί της κυβέρνησης είναι τέτοιας φύσης που σε αναγκάζουν να διαπράξεις αδικία σε κάποιον άλλον, τότε μην εφαρμόσεις το νόμο» (Thoreau H.D., 1849). Η ανυπακοή σε άδικους νόμους είχε ορατά αποτελέσματα όταν εφαρμόστηκε σε οργανωμένα, μαζικά κινήματα μη βίαιης κοινωνικής αντίστασης (π.χ. κίνημα του Γκάντι στην Ινδία).

Στην Ελλάδα έχουν οργανωθεί τα τελευταία τρία χρόνια ορισμένα κινήματα πολιτικής ανυπακοής όπως το κίνημα «Δεν πληρώνω» το οποίο επικεντρώθηκε κυρίως στη μη καταβολή των διοδίων, των εισιτηρίων του Αττικό Μετρό και στη συνέχεια στη μη πληρωμή του ειδικού τέλους ακινήτων που εισπράττεται μέσω του λογαριασμού ηλεκτρισμού. Οι παραπάνω προσπάθειες απέφεραν ορισμένα αποτελέσματα, όπως η μη σύνδεση της πληρωμής του ειδικού τέλους ακινήτων με την πρόσβαση στο ηλεκτρικό ρεύμα, όμως ο δρόμος είναι μακρύς ακόμα για τις ριζοσπαστικές αλλαγές που απαιτούνται. Δεν είναι όμως αυτή η λύση.

Συγκεκριμένα, απώτερος στόχος πρέπει να είναι η ακύρωση ή τροποποίηση μη δίκαιων νόμων. Για παράδειγμα, μία μεγάλη μερίδα των πολιτών αναγνωρίζει την αναγκαιότητα επιβολής πρόσθετων φόρων στη συγκεκριμένη οικονομική κατάσταση της χώρας, ωστόσο επιζητά πιο δίκαιο τρόπο επιβολής τους, ώστε να είναι αναλογικά της περιουσίας και πραγματικών εισοδημάτων.

Σε αυτό το πλαίσιο προτεραιότητα της παρούσας Βουλής πρέπει να είναι η αναθεώρηση του Συντάγματος και στη συνέχεια, βασικών θεσμικών διατάξεων (νόμων, προεδρικών διαταγμάτων, υπουργικών αποφάσεων).

Η αναθεώρηση του Συντάγματος θα πρέπει, καταρχάς, να στοχεύσει στην ουσιαστική διάκριση ανάμεσα στη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική εξουσία. Ειδικότερα, η αναθεώρηση του Συντάγματος πρέπει να προβλέψει ενδυνάμωση του ρόλου της Βουλής, ώστε να μπορεί να ελέγχει πραγματικά την εκάστοτε κυβέρνηση.

Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της απαίτησης ειδικής πλειοψηφίας για την ψήφιση νόμων σε περισσότερα θεματικά αντικείμενα (π.χ. φορολογικός νόμος, εργασιακά δικαιώματα, σύστημα συνταξιοδότησης, δικαιώματα κοινωνικά ευπαθών ομάδων). Η απαίτηση μεγαλύτερης πλειοψηφίας θα αναγκάσει το νομοθέτη να λάβει ουσιαστικά υπόψη τις άλλες πολιτικές απόψεις και να διαμορφώσει συναινετικές λύσεις.

Παράλληλα, πρέπει να διασφαλιστεί πλήρως η ακεραιότητα των δικαστηρίων της χώρας. Βασική αρχή η οποία πρέπει να εφαρμοσθεί είναι η αμερόληπτη απόδοση της δικαιοσύνης, ήτοι η εφαρμογή των νόμων σε όλους τους πολίτες της χώρας ανεξάρτητα από το πολιτικό αξίωμά τους ή την επαγγελματική τους ιδιότητα. Επίσης, πρωταρχικής σημασίας είναι να σχεδιαστούν κατάλληλοι μηχανισμοί πιο άμεσης απόδοσης της δικαιοσύνης.

Ο κατάλογος των απαραίτητων αλλαγών για την αναδιαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου του κράτους περιλαμβάνει επίσης την πολυσυζητημένη τροποποίηση του εκλογικού νόμου με βάση την αρχή της απλής αναλογικής, ώστε η κατανομή των εδρών να αντιπροσωπεύει πραγματικά τη βούληση των πολιτών. Η απλή αναλογική θα ενισχύσει την κουλτούρα συνεργασίας μεταξύ των κομμάτων, κάτι το οποίο κρίνεται ως αναγκαίο και ταυτόχρονα θετικό για τη χώρα.

Παράλληλα, απαιτείται μία συστηματική αναθεώρηση θεσμικών διατάξεων οι οποίες καθορίζουν βασικές πτυχές οργάνωσης της πολιτείας (π.χ. φορολογικό πλαίσιο) και προστατεύουν τα δικαιώματα των πολιτών (π.χ. προστασία εισοδημάτων και συντάξεων, δωρεάν πρόσβαση άπορων ατόμων σε βασικά κοινωνικά αγαθά). Στόχος πρέπει να είναι η εξάλειψη αντιφάσεων και «παραθύρων», ώστε να μην έχει πλέον βάση η λαϊκή ρήση ότι «στην Ελλάδα όλα επιτρέπονται και όλα απαγορεύονται». Στο ίδιο πλαίσιο, πρέπει να διασφαλιστεί η σταθερότητα του νέου θεσμικού πλαισίου που θα διαμορφωθεί, ώστε μεταξύ άλλων να μείνει σταθερό για μακρό χρονικό διάστημα.

Εκτός από τις παραπάνω θεσμικές και πολιτικές αλλαγές που πρέπει να υλοποιηθούν άμεσα στη χώρα, πρέπει να ληφθούν κατάλληλες πρωτοβουλίες για τη σταδιακή αλλαγή των κοινωνικών νορμών και άγραφων νόμων που καθορίζουν τη συμπεριφορά των πολιτών. Πώς όμως και υπό ποιες συνθήκες μπορούν να αλλάξουν οι πολίτες; Πώς θα έκρινε ο καθένας από εμάς την άποψη ότι η κοινωνία είναι πιο σημαντική ακόμα και από την οικογένεια; Την άποψη ότι το κράτος είναι ένας οργανισμός του οποίου όλοι εμείς αποτελούμε τα ζωτικά όργανα συνδεδέμενοι υπό όρους απόλυτης αμοιβαιότητας και αναγκαιότητας; Αυτό ήταν το όραμα του Αριστοτέλη για την σχέση πολιτών κράτους, ένα όραμα που ίσως για τον μέσο Έλληνα πολίτη, μετά από τις τόσες απογοητεύσεις που έχει υποστεί για πολλά χρόνια από το κράτος του, φαντάζει ανεδάφικό.

Η ανάπτυξη της κοινωνικής παιδείας που θα καλλιεργήσει μια νέα γενιά ευσυνείδητων πολιτών θα πρέπει να λάβει χώρα πρωτίστως μέσα από το χώρο της εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων έχουν ευθύνη να διδάξουν στα παιδιά και στους εφήβους βασικές αξίες όπως η ειλικρίνεια, η αξιοκρατία, η ευσυνειδησία, η δημοκρατία, ο σεβασμός της διαφορετικότητας, η σημασία της συνεργασίας και της κοινωνικής εμπιστοσύνης. Επίσης, πρέπει να ενημερωθεί σωστά η νέα γενιά σχετικά με την αξία του χρήματος, τα αρνητικά της υπερκατανάλωσης, τη σημασία της κριτικής κατανάλωσης και της προστασίας του περιβάλλοντος. Η νέα γενιά οφείλει επίσης να συμμετέχει στον προβληματισμό για τα αίτια και συνέπειες της κρίσης, καθώς και στην ανάδειξη των λύσεων για την αντιμετώπιση της κρίσης από τη δική της οπτική γωνία. Μόνο τότε θα είναι σε θέση να θέσει σε εφαρμογή τις απαιτούμενες λύσεις. Σημαντική παράμετρος για την υλοποίηση των παραπάνω είναι η αναγνώριση του ρόλου του εκπαιδευτικού στην Ελλάδα τόσο από την πολιτεία όσο και από την κοινωνία.

Παράλληλα, δεδομένου του σημαντικού ρόλου που διαδραματίζουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, κρίνεται απαραίτητη η τήρηση μίας περισσότερο υπεύθυνης στάσης από μέρους τους. Η πληροφόρηση που παρέχουν τα περισσότερα ΜΜΕ απέχουν σε μεγάλο βαθμό από τα πραγματικά θέματα που θα έπρεπε να απασχολούν την κοινωνία και πολιτεία. Τα ΜΜΕ έχουν πρωταρχικό ρόλο στην ανάδειξη σωστών κοινωνικών προτύπων και αξιών και όχι στην προβολή προτύπων «ωχαδελφισμού», υπερκαταναλωτισμού και ακραίων πεποιθήσεων για λόγους αύξησης της ακροαματικότητας.

Τέλος, σημαντικό ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν οι οργανωμένες κοινωνικές ομάδες και μη κυβερνητικές οργανώσεις μέσω δράσεων ευαισθητοποίησης και άλλων ενεργειών (π.χ. διαμόρφωση προτάσεων για συγκεκριμένα θέματα τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν από τους πολιτικούς).

ΠΟΙΕΣ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ;

Είναι γεγονός πως η παρούσα κρίση που διέρχεται η χώρα μας δεν είναι ούτε βραχύβια, ούτε περιστασιακή. Ήρθε για να διαταράξει τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις, τα πολιτικά και κοινωνικά πρότυπα, τις θεσμικές δομές και τις αξίες της κοινωνίας μας. Ωστόσο, τα παραπάνω δεν παύουν να αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης υπερεθνικής οντότητας, της Ευρωπαϊκής Ένωσης που είναι έντονα αλληλοεξαρτώμενη με την ελληνική πολιτεία και που η ίδια βρίσκεται τη δεδομένη στιγμή σε κρίση. Παράλληλα, καλείται να διαφυλάξει τη συνοχή της και να διαδραματίσει τον πολιτικό της ρόλο, αποσαφηνίζοντας τις θέσεις της για ένα νέο θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο λειτουργίας της ενωμένης Ευρώπης, θέτοντας νέες κατευθυντήριες γραμμές και περιθώρια ευελιξίας. Εκεί βρίσκεται και ένα μεγάλο μέρος της προοπτικής της χώρας που σε συνδυασμό με τις πολιτικές πρωτοβουλίες στο εσωτερικό θα προδιαγράψουν την μελλοντική θέση της.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι προοπτικές της χώρας μας θα εξαρτηθούν από τη διαχείριση της κρίσης. Εάν αυτή συνεχίσει να πλαισιώνεται από σταθερά και διαρκή διακυβερνητικά χαρακτηριστικά, όπου οι κυβερνήσεις των ισχυρών κρατών, παρακινούμενες από την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων τους οδηγούνται μέσα από «παζάρια» και παιχνίδια ισχύος σε αποφάσεις (Moravcsik A., 1992), τότε οι προοπτικές είναι αναμφισβήτητα δυσόιωνες. Οι υπόλοιπες κυβερνήσεις θα αντιμετωπίσουν την ελληνική κρίση ως κάτι ξένο, μέχρι να χτυπήσει την πόρτα τους. Επιπλέον, οι ευρωπαϊκές κατευθύνσεις, ερμηνευόμενες ως αποτελέσματα ανταλλαγής και συσχετισμών, δεν θα αποκτήσουν τη δυναμική που μπορεί να προκαλέσει την απαιτούμενη μεταρρυθμιστική δράση. Έτσι, το βασικότερο στήριγμα της μελλοντικής προοπτικής της Ελλάδας, η Ευρωπαϊκή Ένωση, θα κινδυνεύσει με αναστολή της διαδικασίας ολοκλήρωσης και προσαρμογής της στις νέες συνθήκες, είτε υπό το καθεστώς διακυβερνητικών συγκρούσεων και αγεφύρωτων διαφορών στις πολιτικές τους θέσεις, είτε υπό το βάρος εσωτερικών αντιδράσεων στα κράτη μέλη που αντανακλώνται στο διαμορφούμενο συσχετισμό ισχύος σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η επικράτηση αντι-ευρωπαϊκών πολιτικών.

Συνεπώς, η ίδια η ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική πρέπει πλέον να επανεξετασθεί, προωθώντας μια πιο αντιπροσωπευτική και δημοκρατικότερη πανευρωπαϊκή δομή που θα εξοπλίζει τους ευρωπαϊκούς θεσμούς με τους απαραίτητους νομιμοποιητικούς πόρους (Weiler J.H., 2012) για την προώθηση πολιτικών ερεθισμάτων στο εσωτερικό της κάθε χώρας. Η διαδικασία αυτή πρέπει να επιταχυνθεί, προκειμένου να αποφευχθούν πιθανές νέες μελλοντικές διασώσεις, τόσο υπό το φόβο της εμπλοκής και άλλων κρατών μελών στη «δίνη» της κρίσης, όσο και υπό το καθεστώς προάσπισης του κοινού νομίματος και βάσει της σύγκλισης των θέσεων των κρατών στην πεποίθηση για τη δυνατότητα παροχής ικανοποιητικών λύσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Συνεπώς, όσο οξύμωρο και αν ακούγεται, η εξάπλωση της κρίσης και σε άλλες χώρες της Ε.Ε. λειτουργεί ευεργετικά για τη μελλοντική προοπτική της Ελλάδας, καθώς θέτει διακρατικά το πρόβλημα της κρίσης χρέους υπό τον κοινό παρονομαστή της ευρωζώνης. Δημιουργεί την ανάγκη για ταχύτερη διερεύνηση ριζικών λύσεων σε υπερεθνικά πλαίσια που θα περιλαμβάνουν και την Ελλάδα και από τις οποίες θα εξαρτηθούν σημαντικά οι μελλοντικές της προοπτικές.

Σε εθνικό επίπεδο, οι μελλοντικές προοπτικές της Ελλάδας θα εξαρτηθούν από την ικανότητα των πολιτών να εντοπίσουν τα βαθύτερα αίτια της κρίσης και να αλλάξουν τα δεδομένα της κοινωνικής και πολιτικής λειτουργίας στη χώρα μας. Δηλαδή να προχωρήσει η ελληνική κοινωνία και η πολιτική ελίτ στη συνειδητοποίηση του γεγονότος που συντελέστηκε και τις συνέπειές του, που αντιμετωπίζουμε σήμερα. Τα φαινόμενα που έχουν απομονωθεί προς το παρόν αγγίζουν μόνο αποσπασματικά την παρούσα κρίση σε εθνικό επίπεδο και δεν φαίνεται να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά στο πλαίσιο διαχείρισής της. Ενδεικτικά, η μεγάλης έκτασης διαφθορά που εντοπιζόταν όλα αυτά τα χρόνια στην Ελλάδα, την κατέταξε από 42^η έως και 56^η παγκοσμίως από το 2001 μέχρι το 2007, σύμφωνα με τα στοιχεία της Διεθνούς Διαφάνειας. Αντίθετα, εν μέσω της κρίσης, το 2012, η Ελλάδα κατέταξε στην 94^η θέση, φανερώνοντας τάση αποστασιοποίησης από βασικές αξίες του δυτικού πολιτισμού και διευρύνοντας σημαντικά το χάσμα με τα κράτη που θεωρητικά επιχειρεί να προσεγγίσει σε επίπεδο αρχών. Είναι σαφές ότι κάτι δεν γίνεται σωστά.

Η πορεία των διαρθρωτικών αλλαγών και η άρνηση του ελληνικού κράτους να προχωρήσει με αποφασιστικότητα και ταχύτητα σε μεταρρυθμίσεις στο σύνολο του κράτους και στη ρίζα των προβλημάτων, ανατρέποντας ισορροπίες και κατεστημένες πρακτικές επιχειρεί να ανακόψει το μόνο υπαρκτό βιώσιμο σενάριο για τις μελλοντικές προοπτικές της χώρας. Η αποσπασματική, και πολλές φορές ελλιπής ουσίας, μεταρρυθμιστική προσπάθεια δεν περιλαμβάνει τις δομές του πολιτικού συστήματος, παρά μόνο το αγγίζει επιφανειακά. Η επικοινωνιακή αντιμετώπιση του προβλήματος τις περισσότερες φορές λειτουργεί εις βάρος της ουσιαστικής καταπολέμησής του. Η πολιτεία εμφανίζεται να παρεμβαίνει δραστικά για την αναδιάρθρωση επιμέρους κοινωνικοοικονομικών τομέων, ενώ στην πραγματικότητα

παρεμβαίνει μόνο διορθωτικά στο παρόν σύστημα, εξυπηρετώντας πολιτικές σκοπιμότητες. Θέτει ζήτημα αριθμού και μισθοδοσίας των Δημοσίων Υπαλλήλων, χωρίς να θέτει ζήτημα λειτουργίας του Δημοσίου. Θέτει ζήτημα μισθολογικού κόστους και ανταγωνιστικότητας του ιδιωτικού τομέα, χωρίς να διορθώνει τις στρεβλώσεις που εντοπίζονται στη σχέση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Θέτει μετ' επιτάσεως το ζήτημα της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης, αρνούμενη να επανεξετάσει την πρακτική της υπερφορολόγησης.

Διατυμπανίζει τα τελευταία χρόνια την ανησυχία της για την έκρηξη της ανεργίας και της «μαύρης» εργασίας, δίχως να παρεμβαίνει ενεργητικά στο πλαίσιο λειτουργίας του ΟΑΕΔ και στις συνθήκες των χώρων εργασίας.

Τα ζητήματα του δημόσιου χρέους, των ελλειμμάτων και της ανάπτυξης αποτελούν τις τρεις συνθήκες που θα κρίνουν τις προοπτικές της χώρας. Από τη μία, αυτές θα εξαρτηθούν από το ευρωπαϊκό περιβάλλον που αλλάζει και διαμορφώνεται αισθητά σε θεσμικό και πολιτικό επίπεδο και εκεί λίγα μπορούν να γίνουν αποκλειστικά από την Ελλάδα. Το ζήτημα του δημόσιου χρέους και η αντιμετώπισή του επιβάλλουν μη συμβατικές λύσεις, οι οποίες απαιτούν τη σύμφωνη γνώμη αν όχι την πρωτοβουλία των εταίρων - δανειστών. Από την άλλη, όμως, σημαίνουντα ρόλο για τις προοπτικές της χώρας θα διαδραματίσουν και οι εσωτερικές εξελίξεις και πλέον πρέπει να γίνει σαφές ότι τα ημίμετρα και η απραξία δεν αποτελούν επιλογή. Τα δημοσιονομικά ελλείμματα απειλούν συνεχώς τη χρηματοδότηση της χώρας και η ύφεση διαταράσσει την κοινωνική ειρήνη και συνοχή. Αναδεικνύει συνεχώς νέες εντάσεις μεταξύ πολιτικής και κοινωνίας και αμφισβητεί τις δομές του ίδιου του πολιτεύματος.

ΡΗΞΗ-ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ-ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Εδώ και χρόνια, οι δημοσκοπικές έρευνες έδειχναν την έντονη αρνητική διάθεση των πολιτών προς το πολιτικό σύστημα και τους θεσμικούς, και μη, φορείς του. Σήμερα, η παλαιότερη διάχυτη αίσθηση ότι οι θεσμοί του ελληνικού πολιτικού συστήματος δεν λειτουργούσαν με τον αρμόζοντα τρόπο έχει μετατραπεί σε βεβαιότητα.

Είναι γεγονός ότι η επικοινωνία θεσμών-πολιτών στην Ελλάδα βασίζεται στη σύγκρουση, την αβεβαιότητα, τη συναλλαγή, την καχυποψία και τη συνεννοχή. Οι Έλληνες εμφανίζονται ελλειμματικοί αναφορικά με ζητήματα κοινωνικού κεφαλαίου και εμπιστοσύνης στις διαπροσωπικές σχέσεις τους. Τα εν λόγω χαρακτηριστικά συγκροτούν τελικά μία σχέση κράτους-πολίτη που στερείται εμπιστοσύνης και από τις δύο πλευρές.

Τούτο οφείλεται μεταξύ άλλων στη μακρά παράδοση πελατειακών σχέσεων που ενδημεί στην Ελλάδα και στην έλλειψη αξιοπιστίας και ακεραιότητας των σύγχρονων πολιτικών θεσμών. Οι πολίτες και τα οργανωμένα συμφέροντα εκμεταλλεύονται προς ίδιον όφελος την ανάγκη ακόμη και ισχυρών κυβερνήσεων να κρατηθούν όσο το δυνατόν περισσότερο στην εξουσία, την επιθυμία των -σύμφωνα με το Σύνταγμα κατά συνείδηση ενεργούντων- βουλευτών να επανεκλεγούν. Οι πελατειακές σχέσεις συμβαδίζουν πάντα με την αδιαφορία για το δημόσιο συμφέρον, τη φορμαλιστική ερμηνεία του νόμου και, πολύ συχνά, την παράκαμψη αυτού.

Από την άλλη πλευρά, κάποιοι εκπρόσωποι των κυρίαρχων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών ομάδων (ελίτ) προσπαθούν να διαφθείρουν την κοινωνία, προκειμένου η τελευταία να αποκτήσει στάση ανοχής απέναντι στις δικές τους παρανομίες και σκάνδαλα. Με άλλα λόγια, επιτρέπουν στους πολίτες τη διενέργεια πράξεων μικροαπάτης και μικροδιαφθοράς, προκειμένου οι ίδιοι να διαπραττούν ανενόχλητοι τις μεγάλες παρανομίες τους.

Η εν λόγω νοοτροπία συνεπάγεται στασιμότητα και οπισθοδρόμηση, ενώ επιφέρει και σοβαρό πλήγμα στην κοινωνική δικαιοσύνη, δεδομένου ότι οι λιγότερο προνομιούχοι είναι αυτοί που πλήττονται περισσότερο σε ένα τέτοιο περιβάλλον. Η κρίση χρέους που μαστίζει την Ελλάδα αποτελεί απότοκο πολλών δεκαετιών σπατάλης, κακοδιαχείρισης, δομικών στρεβλώσεων και κυρίως κρίσης αξιών, η οποία έχει εμποτίσει τη νοοτροπία και τους θεσμούς της χώρας. Η καλλιεργηθείσα νοοτροπία της ανοχής και της μοιρολατρίας διαιωνίζει τις αγκυλώσεις σε θεσμούς, οι οποίοι ανθίστανται σθεναρά στις μεταρρυθμίσεις, τη στιγμή που τούτες πρέπει να συντελεστούν περισσότερο από κάθε άλλη φορά.

Η ανοχή, αν όχι στήριξη, της κοινωνίας σε αυτήν την εδραιωμένη πολιτική κουλτούρα αποκαλύπτει τη συλλογική ευθύνη όλης της κοινωνίας για την εξέλιξη των πραγμάτων. Το ερώτημα «ευθύνονται οι πολίτες για τους πολιτικούς ή οι πολιτικοί για τους πολίτες» είναι στην πραγματικότητα αποπροσανατολιστικό από την ουσία των πραγμάτων που είναι «το όλον». Στη δημοκρατία, οι πολιτικοί είναι εξ' ορισμού καθρέφτης της κοινωνίας και το αντίθετο. Αυτή είναι η ουσία της σχέσης εκπροσώπησης που αποτελεί τη βάση ενός δημοκρατικού συστήματος και το χαρακτηριστικό που την διαφοροποιεί από άλλου είδους καθεστώτα. Εάν θεωρήσουμε ότι σε αυτήν τη σχέση παρεμβαίνουν αθέμιτοι παράγοντες που αλλοιώνουν τη λαϊκή βούληση, τότε αυτοί οι παράγοντες πρέπει να απομονωθούν και να αντιμετωπιστούν. Ωστόσο, ούτε αυτή η διαδικασία μπορεί να έρθει εις πέρας δίχως να εδραιωθεί η επ' αυτού πεποίθηση στους πολίτες και να διεκδικηθεί η υλοποίησή της.

Σε μια δημοκρατία, η πολιτική δεν αποφασίζεται μόνο κάθε τέσσερα χρόνια, όπου οι πολίτες καλούνται απλά να απορρίψουν ή να επικυρώσουν προεκλογικά προγράμματα, αλλά καθημερινά μέσα από ένα σύνθετο σύστημα κοινωνικών και πολιτικών αλληλεπιδράσεων, όπου ρόλο έχουν, μεταξύ άλλων, τα άτομα, οι συλλογικότητες και οι θεσμοί του κράτους.

Υπάρχει ελπίδα για την πρόοδο και την ανάπτυξη της Ελλάδας. Ορισμένες από τις συνθήκες για την επίτευξη προόδου έχουν αναπτυχθεί επαρκώς παραπάνω. Άλλες βρίσκονται διάσπαρτες γύρω μας και μένει να αξιοποιηθούν. Τίποτε από τα παραπάνω, ωστόσο, δεν πρόκειται να συμβεί εάν δεν κινητοποιηθεί το αξιόμαχο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας και δεν διεκδικήσει ριζικές αλλαγές στο πολιτικό μας σύστημα και στη στρεβλά διαμορφωμένη σχέση κράτους-πολίτη που προσδιορίζει πάμπολλες εκφάνσεις της σημερινής κρίσης.

Αιώνες πριν, ο Αριστοτέλης διατύπωσε την αναγκαία και ικανή συνθήκη με τον πλέον εύγλωττο τρόπο: «Για να μπορέσει να συγκροτηθεί πολιτικά μια κοινωνία, θα πρέπει να στηρίζει τις βάσεις της στον ενάρετο βίο, τόσο των πολιτών όσο και των ηγετών. Η ηθική αρετή πρέπει να είναι απαραίτητο γνώρισμα ενός άρχοντα. Θα μπορέσει να αντεπεξέλθει στα καθήκοντα του με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, αν είναι ενάρετος και ενεργεί ακολουθώντας κάποιους ηθικούς κανόνες. Αλλά και οι πολίτες θα πρέπει να είναι ενάρετοι. Για αυτόν τον λόγο η πολιτεία θα πρέπει να φροντίζει για την αρετή όλων των πολιτών και να θέτει ηθικούς στόχους, γιατί μόνο με αυτόν τον τρόπο θα μπορέσουν να οδηγηθούν στην ευδαιμονία. Για να λειτουργεί ένα πολίτευμα με ορθό τρόπο, θα πρέπει οι πολίτες να είναι ενάρετοι, κάτι που θα επιτευχθεί με την ηθική διαπαιδαγώγηση.»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Διεθνής Διαφάνεια-Ελλάς, Αξιολόγηση Εθνικού Συστήματος Ακεραιότητας: Ελλάδα, 2012.

Ξενόγλωσση

Acemoglu D. & Robinson J., Why Nations Fail - The Origins of Power - Prosperity and Poverty, 2012.

Anderson J.E., Public Policymaking: an Introduction, 2006.

Ashcraft, R., Locke's Two Treatises of Government, 1987.

Binmore, K., Rational Decisions, 2009.

Coleman J.S., "Social Capital and Soil Conservation: Evidence from the Philippines", 49 The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics 1990, σελ. 211-226.

Curley, E. (ed.). Thommas Hobbes Leviathan, 1994

Diamandouros, N., "Cultural Dualism and Political Change in Post - Authoritarian Greece", 50 Estudios - Working Papers, Madrid: Cento de Estudios Avanzados en Cienical Sociales, 1994.

Fukuyama F., "Social Capital, Civil Society and Development", 22(1) Third World Quarterly 2001, σελ. 7 -20.

Hall, P. & Taylor, R., "Political Science and the New Institutionalism", 44 Political Studies 1996, σελ. 936 - 957.

King M.L., Letter from a Birmingham Jail, 1963

Moravcsik A., Liberalism and International Relations Theory. CFIA Working Paper 92-6. Cambridge, Mass: Center for International Affairs, Harvard University, 1992.

North D., Institutions, Institutional Change and Economic Performance, 1990.

Putnam, R., Leonardi, R. & Nanetti, R.Y., Making democracy work: civic traditions in modern Italy, 1993.

Thoreau H.D., Essay on Civil Disobedience, 1849.

Uslaner E.M. & Conley R.S., "Civic Engagement and Particularized Trust: the Ties that Bind People to the Ethnic Communities". 31(4) American Political Research, 2003, σελ. 331-360.

Weiler, J. H., "In the Face of Crisis: Input Legitimacy, Output Legitimacy and the Political Messianism of European Integration", Journal of European Integration 2012, σελ. 825-841.

Σημείωση:

Η Πνευματική Ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς την τήρηση διατυπώσεων και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι σύμφωνα με το ν. 2121/1993 (όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει) και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος συλλογικού έργου, η αποθήκευσή του σε βάση δεδομένων, η αναμετάδοσή του σε ηλεκτρονική, μηχανική ή οποιαδήποτε άλλη μορφή, η φωτοανατύπωσή του με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση, καθώς και κάθε άλλη διασκευή ή μετατροπή, που θα προορίζεται να εξυπηρετήσει αμιγώς εμπορικούς σκοπούς, χωρίς την έγγραφη άδεια των δημιουργών του, των οποίων οι απόψεις είναι αυστηρά προσωπικές και δεν απηχούν απαραίτητα τις θέσεις του Ελληνικού Συλλόγου Αποφοίτων του London School of Economics and Political Science.

www.lsealumni.gr